
ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

ВАРФОЛОМІЙ СТЕПАНОВИЧ САВЧУК

(до 70-річчя від дня народження)

17 вересня 2015 р. виповнилося 70 років відомому історичному науці і техніці, доктору історичних наук, професору Варфоломію Степановичу Савчуку. Він народився 17 вересня 1945 р. у смт Біла Калитва Ростовської обл. У 1969 р. закінчив фізичний факультет Дніпропетровського університету і наступного року вступив до аспірантури Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця АН УРСР, де 1974 р. захистив дисертацію, одержавши ступінь кандидата біологічних наук. З 1975 р. Варфоломій Степанович працює у Дніпропетровському університеті (з 1976 – доцент, з 1996 – професор), де пріоритетним напрямом його діяльності стала історія науки і техніки. В 1996 р. він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за темою «Історико-науковий аналіз діяльності природничо-наукових товариств Півдня України, Криму та Бессарабії: друга половина XIX – початок XX ст.». В.С. Савчук – автор понад 350 наукових праць, серед яких 20 монографій, зокрема «Природничонаукові товариства Півдня Російської імперії: друга половина XIX – початок XX ст.» (1994), «Іван

Якович Акинфіїв» (1996), «Нариси з історії фізичних досліджень на Дніпропетровщині (1917–1945)» (1997), «Секретний» підрозділ галузі: Нариси історії фізико-технічного інституту Дніпропетровського національного університету» (у співавторстві), «Класичний університет. Еволюція, сучасний стан, перспективи» (з М.В. Поляковим, 2004 р.), «Класичний університет. Від ідей античності до ідей Болонського процесу» (з М.В. Поляковим, 2007 р.) та інші. Дослідив творчі біографії Ф.В. Тарановського, Л.М. Фортунатова, П.Г. Рубіна, В.В. Стронського, Ф.Олексієнка, Ф.Н. Шведова, А.Е. Малиновського.

В.С. Савчук – талановитий педагог, під керівництвом якого захищено 8 кандидатських дисертацій, ініціатор відкриття у Дніпропетровському університеті очної аспірантури за спеціальністю «Історія науки і техніки», керівник Дніпропетровського міського міжвузівського семінару з історії науки і техніки та Дніпропетровського відділення Українського товариства істориків науки, відповідальний редактор фахового наукового журналу «Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія і філософія науки і техніки», член редколегій журналів «Наука і наукознавство», «Дослідження з історії техніки», «Історія української науки на межі тисячоліть», «Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті», «Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки», «Zoszyty Historyczne» (Польща). Член спеціалізованих вчених рад із захисту докторських дисертацій у Дніпропетровському університеті та в Інституті досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України. За багаторічну працю В.С. Савчуку присвоєно звання заслуженого працівника освіти України. Він академік Академії наук вищої освіти України.

Сердечно бажаємо ювіляру нових творчих здобутків, міцного здоров'я, благополуччя та радості у житті.

Колектив відділу історії науки і техніки Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України

ЛЕОНІД ОЛЕКСАНДРОВИЧ ГРІФФЕН (до 80-річчя від дня народження)

23 вересня 2015 р. виповнилося 80 років від дня народження відомого фахівця в галузі матеріалознавства, історії науки і техніки, пам'яткознавства та музеєзнавства, доктора технічних наук (1996), професора (2003) Леоніда Олександровича Гріффена, члена Академії наук вищої освіти України та Академії інженерних наук України.

Л.О. Гріффен народився в с. Червоне Кіровоградської області, закінчив Київський політехнічний інститут (1958). В 1961 р. вступив до аспірантури теплоенергетичного факультету КПІ і 1965 р. захистив кандидатську дисертацію. В 1967–1980 рр. Леонід Олександрович був завідувачем сектору Науково-дослідного інституту з переробки штучних та синтетичних волокон, 1980–1999 рр. – лабораторії Інституту проблем матеріалознавства НАН України, 2001–2005 рр. – директором Державного політехнічного музею при НТУУ «КПІ», де активізував експозиційну та наукову роботу, започаткував наукові читання «Видатні конструктори України», Всеукраїнські конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» та «Український технічний музей».

Колектив відділу історії науки і техніки Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України

історія, проблеми, перспективи», науковий збірник «Дослідження з історії техніки», аспірантуру зі спеціальності 07.00.07 – історія науки і техніки.

В 2002 р. було створено Асоціацію працівників музеїв технічного профілю України, президентом якої Л.О. Гріффен є донині. З 2006 р. він – завідувач кафедри дизайну в Мистецькому інституті художнього моделювання і дизайну та водночас з 2007 р. – провідний науковий співробітник в Центрі пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Л.О. Гріффен – автор понад 200 наукових праць, серед яких 15 монографій і 50 винаходів, зокрема «Український технічний музей» (з В.О. Константиновим, 2008 р.), «Пам'ятки техніки» (у співавторстві, 2010 р.). У 2012 р. під загальною редакцією Л.О. Гріффена та О.М. Титової побачила світ монографія «Основи пам'яткознавства».

Вчений є головним редактором наукового журналу «Питання історії науки і техніки», членом редакційних колегій низки фахових видань з історії науки і техніки, музеєзнавства та пам'яткознавства, головою Наглядової ради музею «Київська фортеця». За його ініціативи в Центрі пам'яткознавства відкрито аспірантуру зі спеціальності 26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство. Протягом 2008–2012 рр. Леонід Олександрович очолював спеціалізовану вчену раду з цієї спеціальності, був членом спеціалізованої вченої ради із захистів кандидатських та докторських дисертацій з історії науки і техніки в Центрі досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України. Підготував 11 кандидатів наук.

Сердечно вітаємо Леоніда Олександровича з ювілеєм та бажаємо здоров'я і подальших здобутків у науковій та організаційній діяльності.

ДО 25-РІЧЧЯ ЗАПУСКУ КОСМІЧНОГО ТЕЛЕСКОПА «ХАББЛ»

У цьому році виповнилося 25 років з дня запуску космічного телескопа «Хаббл» – однієї з найбільших автоматичних обсерваторій, що перебуває на навколосемній орбіті. Його запущено з борту космічного корабля Discovery STS-31 24 квітня 1990 р., 25 квітня – виведено на навколосемну орбіту. Розміщення телескопа в космосі дало можливість реєструвати електромагнітне випромінювання в діапазонах, в яких земна атмосфера непрозора, насамперед в інфрачервоному. Завдяки відсутності впливу атмосфери роздільна здатність телескопа збільшилася в 7–10 разів порівняно з аналогічним телескопом, розташованим на Землі.

Космічний телескоп «Хаббл» є спільним проектом Національного управління з аеронавтики і дослідження космічного простору США та Європейського космічного агентства. Його було названо на честь американського астронома Едвіна Хаббла, який довів, що у Всесвіті, крім нашої Галактики, існує ще безліч інших, які віддаляються одна від одної – ефект розбігання галактик, або ефект Хаббла.

Довжина космічного апарата – 13,3 м, діаметр – 4,3 м, дві сонячні батареї мають розміри 2,6х7,1 м, масу 11000 кг (із встановленими приладами близько 12 500 кг). На момент запуску на борту було встановлено шість наукових приладів: ширококутна і планетарна камера (для отримання зображень небесних об'єктів), спектрограф високої роздільної здатності Годдарда (призначався для роботи в ультрафіолетовому діапазоні), камера зйомки тьмяних об'єктів (для зйомки об'єктів в ультрафіолетовому діапазоні з високою роздільною здатністю), спектрограф тьмяних об'єктів, високошвидкісний фотометр (для спостережень за змінними зорями), датчики точного наведення. Було здійснено п'ять експедицій з обслуговування телескопа (1993, 1997, 1999 і 2002, 2009).

Перша експедиція мала велике значення для покращення якості знімків на телескопі. Було замінено високошвидкісний фотометр на систему оптичної корекції, планетарну камеру – на камеру з системою внутрішньої оптичної корекції, оновлено бортовий обчислювальний комплекс, проведено корекцію орбіти. В 1997 р. замінено спектрограф Годдарда та спектрограф

тьмяних об'єктів на реєструючий спектрограф космічного телескопа та камеру і мультиоб'єктний спектрометр ближнього інфрачервоного діапазону. Це дало можливість одночасно отримувати спектр декількох об'єктів у полі зору. В ході третьої експедиції замінено всі гіроскопи, датчик точного наведення та бортовий комп'ютер, що дозволило проводити частину обчислень за допомогою бортового комплексу. Завдяки вдосконаленню в 2002 р. оглядової камери та відновленню роботи камери і спектрометра в інфрачервоному діапазоні стало можливим отримувати зображення далекого космосу. Під час останньої експедиції було удосконалено оглядову камеру та реєструючий спектрограф.

Телескопом «Хаббл» вперше отримано карти поверхонь Плутона та Ериди; вперше спостерігалися ультрафіолетові полярні сльїва на Сатурні, Юпітері та Ганімеді, доведено, що процес формування планет відбувається у більшості зір Чумацького Шляху та одержано додаткові дані про планети поза Сонячною системою. Спостереження за допомогою телескопа «Хаббл» дали можливість відкрити нові галактики. За 25 років роботи на навколосемній орбіті космічним телескопом «Хаббл» одержано близько 1 млн зображень 22 тисяч космічних об'єктів; доведено, що в центрі галактик містяться масивні чорні діри; відкрито «темну енергію». Є фотографії галактик будь-якого типу та віку – від наймолодших до найстаріших. За допомогою телескопа «Хаббл» зроблено найбільш деталізований знімок сусідньої галактики – Андромеди. Наукове значення даного зображення полягає в можливості розпізнавання світла від безлічі інших галактик, розташованих ще далі від Землі, але схожих з Андромедою за структурою. Крім того, на знімку можна розгледіти величезну кількість об'єктів у самій галактиці.

Нині космічний телескоп «Хаббл» продовжує працювати на навколосемній орбіті. Передбачалося, що у 2014 р. його буде замінено більш досконалим космічним телескопом «Джеймс Вебб», запуск якого відкладено на 2018 р. Спостереження за допомогою телескопа Хаббл тривають.

Колтачихіна О.Ю.

Виведення космічного телескопа
«Хаббл» на навколосемну орбіту

«Стовпи творіння» – народження
молодих зір у Туманності Орла,
сфотографовані «Хабблом» у 1995 р.

50 РОКІВ ВИХОДУ ЛЮДИНИ У ВІДКРИТИЙ КОСМОС

Перший успішний вихід у відкритий космос здійснив 18 березня 1965 р. радянський космонавт Олексій Архипович Леонов під час орбітального польоту космічного корабля «Восход-2».

Для виходу використали гнучку шлюзову камеру, скафандр вентиляційного типу, в який надходив кисень. Вихід тривав 23 хвилини 41 секунду (з них поза кораблем 12 хвилин 9 секунд). За його підсумками зроблено висновок про можливість перебування та виконання робіт космонавтами у відкритому космосі.

Через перепад тиску скафандр роздувся, заважав рухам космонавта та його поверненню на корабель. О.А. Леонов проявив мужність у нестандартній ситуації ввійшовши до шлюзу після стравлення надлишкового тиску в скафандрі не ногами, а головою вперед, що заборонялося інструкцією.

Перший вихід у відкритий космос американського астронавта Едварда Уайта стався 3 червня 1965 р. під час польоту на космічному кораблі «Джеміні-4».

Ю.І. Мушкало

В.О. КІСТЯКІВСЬКИЙ **(150 років від дня народження)**

Кістяківський Володимир Олександрович – відомий фізико-хімік, академік УАН (1919) та АН СРСР (1929). Народився 12 жовтня 1865 р. в Києві. У 1889 р. закінчив Петербурзький університет. В 1903–1934 рр. був професором Петербурзького (Ленінградського) політехнічного інституту. В часи революції перебував в Києві, де 1919 р. його обрано дійсним членом Української академії наук. В травні 1922 р. повернувся в Петроград, до Політехнічного інституту, де організував лабораторію хімії та електрохімії. З 1930 р. В.О. Кістяківський – завідувач створеної за дорученням Президії АН СРСР Колоїдно-електрохімічної лабораторії, яку після переїзду до Москви разом з установами АН СРСР у 1934 р. перетворено в Колоїдно-електрохімічний інститут АН СРСР (нині – Інститут фізичної хімії та електрохімії ім. О.Н. Фрумкіна РАН у Москві), в 1934–1939 рр. В.О. Кістяківський був його директором.

Наукові праці в галузі електрохімії, колоїдної хімії, корозії металів, теорії рідини. Є засновником колоїдної електрохімії. Одним із перших (1889–1890) вказав на існування в розчинах іонних гідратів; відкрив (1904) правило залежності висоти капілярного підняття рідини при температурі кипіння від молекулярної ваги (правилу Кістяківського); пояснив явище пасивації металів утворенням тонкої оксидної плівки на їх поверхні (1908), створив та обґрунтував таблицю електродних потенціалів для низки металів (1910). Результати цих досліджень знайшли застосування в техніці гальваностегії та при рафінуванні металів (1929–1939). Має державні нагороди, член низки академій наук і наукових товариств. Помер 19 жовтня 1952 р. у Москві.

Володимир Олександрович – представник яскравої української династії вчених і громадських діячів Кістяківських. Так, його батько, Кістяківський Олександр Федорович (1833–1885) – відомий український вчений-криміналіст, історик права, професор Київського університету. Брати: Кістяківський Богдан Олександрович (1868–1920) – правознавець, філософ, соціолог, академік УАН (1919); Кістяківський Ігор Олександрович (1876–1940) – державний секретар та міністр внутрішніх справ Української Держави (1918). Племінники: Георгій Богданович Кістяківський (George Kistiakowsky) (1900–1982) – американський фізико-хімік, учасник

Манхеттенського проекту, розробник атомної бомби імпульсивного типу, радник президента США Д.Ейзенхауера у справах національної політики і техніки; Кістяківський Олександр Богданович (1904–1983) – український біолог, орнітолог, доктор біологічних наук, професор. Дочка Георгія Кістяківського – Віра Георгіївна Кістяківська (н. 1928 р.) – фізик, член Американського фізичного товариства та Американської асоціації сприяння розвитку науки.

Ю.І. Мушкало

П.Т. ТРОНЬКО **(100 років від дня народження)**

В липні цього року минуло 100 років від дня народження історика, вченого-краєзнавця, доктора історичних наук (1968), академіка НАН України (1978), заслуженого діяча науки і техніки УРСР (1990), Героя України (2000) Петра Тимофійовича Тронька. Народився він 12 липня 1915 р. в селі Заброди Харківської області. Учасник Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.: брав участь в обороні Києва і Сталінграда, визволенні Ростова-на-Дону, Донбасу, звільненні Києва. Закінчив 1948 р. Вищу партійну школу у Москві та Київський університет (екстерном). В 1951–1961 рр. – на партійній роботі, 1961–1978 рр. – заступник Голови Ради Міністрів УРСР з освіти і культури. В 1978–1979 рр. він – віце-президент АН УРСР, 1980–1988 рр. – завідувач відділу регіональних проблем історії України, з 1988 р. – радник Інституту історії НАН України.

За його поданням прийнято низку урядових постанов: «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорізького козацтва» (1965), «Про видання історії міст і сіл України «у 26 томах» (1962), «Про створення музею архітектури і побуту України» (1969) та інші. Завдяки П.Т. Троньку відтворено та реставровано чимало пам'яток історії та культури України. Він – автор та співавтор понад 600 наукових праць, зокрема «Пам'ятки історії та культури Української РСР. Каталог-довідник» (1987 р., головний редактор), «Історичне краєзнавство в Українській РСР» (1989 р., співавтор), «Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки)» (1991 р., голова авторського колективу), «Увічнена історія України» (1992 р., співавтор), «Краєзнавство у відродженні духовності та культури» (1994), «Навічно в пам'яті народній» (1995), «Згадаймо всіх поіменно» (2001).

Був членом редколегій і редакційних рад низки багатотомних видань «Історія

В.О. Кістяківський

П.Т. Тронько

Б.Б. Тимофєєв

СРСР», «Української Радянської Енциклопедії» (російською та українською мовами), головним редактором журналу «Краєзнавство», головою Головної редколегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», головою правління Національної спілки краєзнавців України (1990–2011) та ін. Помер 12 вересня 2011 р. у Києві.

Багатогранна діяльність Петра Тимофійовича Тронька відзначена багатьма орденами і медалями, зокрема орденом Червоної Зірки (1943), Богдана Хмельницького III і II ст. (1997, 1999), князя Ярослава Мудрого V ст. (2005). Він – лауреат Державної премії СРСР в галузі науки і техніки (1976) за 26-титомне видання «Історії міст і сіл Української РСР»).

О.Г. Лугоський

**Б.Б. ТИМОФЄЄВ
(100 років від дня народження)**

Борис Борисович Тимофєєв – український учений у галузі автоматики, системотехніки і теорії систем, доктор технічних наук (1958), професор (1967), заслужений діяч науки Української РСР (1975), дійсний член АН УРСР (1978), лауреат Державної премії СРСР (1980) та Державної премії України (2000).

Народився 18 жовтня 1915 р. у Петрограді в сім'ї інженера-будівельника. У 1921 р. сім'я переїхала у Тифліс. У 1937 р. він закінчив Грузинський індустріальний інститут, у 1937–1939 рр. – молодший науковий співробітник Тбіліського науково-дослідного інституту гідроенергетики. Брав участь в бойових діях у Великій Вітчизняній війні, 1942 р. був важко поранений, нагороджений бойовими нагородами, в тому числі орденом Вітчизняної війни I ст.

У 1946 р. захистив кандидатську дисертацію «Електродинамічні прилади висо-

кої чутливості з малими кутами повороту», 1958 р. – докторську «Електромагнітні поля та особливості застосування електродних магнітопружних датчиків». У 1944–1959 рр. Б.Б. Тимофєєв працював у Тбіліському науково-дослідному інституті гідроенергетики і споруд, 1959 р. – керівником лабораторії Тбіліського НДІ автоматики. З 1960 р. – керівник Обчислювального центру АН УРСР в Києві, з 1962 р. – заступник директора Інституту кібернетики АН УРСР з наукової роботи, в 1964 – 1986 рр. – директор Інституту автоматики в Києві, з жовтня 1986 р. – головний науковий співробітник Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона НАН України.

Наукова діяльність стосується розробки нових засобів обчислювальної техніки та системотехніки, зокрема спеціальних процесорів і накопичувачів на магнітно-стрикційних лініях затримки, розробки математичних, інформаційних та технічних засобів автоматизованих систем управління промислового призначення. Б.Б. Тимофєєв брав участь у створенні автоматизованих систем управління на Криворізькому металургійному заводі, Київському заводі «Червоний екскаватор», на прокатних комплексах Нижньотагільського і Новолипецького металургійних комбінатів.

Автор понад 250 наукових праць, у тому числі низки монографій та 50 винаходів. Підготував понад 20 кандидатів і докторів наук. У 1995 р. йому присуджено премією ім. В.М. Глушкова НАН України за розробку теоретичних основ і впровадження методів і засобів організації інформаційних процесів у виробничих і науково-технічних комплексах.

Помер Борис Борисович 2 грудня 2002 р. у Києві.

А.В. Геза